

МИСЛЕННЯ І МОВЛЕННЯ. НАВКОЛО ДУМОК КАЗИМИРА ТВАРДОВСЬКОГО¹

Анна Брожек

Варшавський університет
ORCID: 0000-0003-1807-7631
broscius@gmail.com

(статтю надіслано до редакції – 29.01.2020 р., прийнято до друку – 11.03.2020 р.)

© Брожек А., 2020

Статтю Казимира Твардовського “Про ясний і неясний філософський стиль” вважають одним із маніфестів Львівсько-Варшавської школи: ясність вираження думок була одним із методологічних чинників цієї школи. З огляду на деякі фрагменти цієї статті Казимира Твардовського часто вважають філософом, який доводив, що людина може мислити лише словами. У цій статті погляди Казимира Твардовського на співвідношення мислення та мовлення розглянуто через призму менш відомих творів польського філософа та з використанням деяких теоретичних розрізень.

Ключові слова: мислення, абстрактне мислення, мовлення, мова, ментальна мова, Казимир Твардовський.

THINKING VS SPEAKING. ON THE MARGIN OF KASIMIR TWARDOWSKI'S PAPERS

Anna Brożek

University of Warsaw
ORCID: 0000-0003-1807-7631
broscius@gmail.com

Kasimir Twardowski's article „On clear and unclear philosophical style” is considered as one of his manifests of the Lviv-Warsaw School: clarity of expressing thoughts was one of methodological determinants of this school. Because of some passages in this article, Twardowski is often considered as a philosopher who believed that we may only think in words. In the article, Twardowski's views on the relation between language and speech are analyzed through the prism of the less known Twardowski's writings with application of some theoretical distinctions.

Key words: thinking, abstract thinking, speaking, language, mental language, Kazimierz Twardowski

MYŚLENIE A MÓWIENIE. NA MARGINESIE UWAG KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

Anna Brożek

Uniwersytet Warszawski
ORCID: 0000-0003-1807-7631
broscius@gmail.com

Artykuł Kazimierza Twardowskiego “O jasnym i niejasnym stylu filozoficznym” jest uważany za jeden z manifestów Szkoły Lwowsko-Warszawskiej: jasność wyrażania myśli była jednym z metodologicznych determinantów tej szkoły. Ze względu na niektóre fragmenty tego artykułu, Twardowski jest często uważany za filozofa, który uważał, że możemy myśleć

¹ Український переклад статті на основі виступу відомої польської філософині та піаністки Анни Брожек на міжнародній науковій конференції “XXVI Читання присвячені пам’яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К. Твардовського”, яка відбулася 10–11 лютого 2014 року у Львові. Переклад здійснено Степаном Іваником в рамках проекту “Filozofia z metodologicznego punktu widzenia. Kondycja i perspektywy filozofii z punktu widzenia paradygmatu Szkoły Lwowsko-Warszawskiej”, № 2015/18/E/HS1/00478, фінансованого Національним центром науки у Кракові.

tylko słowami. W niniejszym artykule poglądy Twardowskiego na temat relacji między językiem a mową analizowane są przez pryzmat mniej znanych dzieł Twardowskiego i z zastosowaniem pewnych teoretycznych rozróżnień.

Słowa kluczowe: *myślenie, myślenie abstrakcyjne, mówienie, język, język mentalny, Kazimierz Twardowski.*

Вступ. Стаття “Про ясний і неясний філософський стиль” Казимира Твардовського вважається одним із програмних текстів створеної ним школи, адже ясність філософського стилю була однією з найсуттєвіших методологічних детермінант наукової творчості Твардовського та його учнів [Твардовський 2018a]. Окрім цього, стаття Твардовського започаткувала дискусію, яка стосувалася, з одного боку, потреби ясності у мові філософії, а з іншого боку, питання відношення між мисленням і мовою. Наведені нижче міркування присвячені останньому питанню, яке, зрештою, є предметом активного обговорення також і в сучасній європейській філософії.

Я переконана, що вдале вирішення питання про зв'язок між мовою і мисленням буде можливим тільки після відповідного формулювання цього питання, тобто після здійснення правильної дефініції термінів, які наявні у словесному формулюванні цього питання, та експлікації глибших питань, які стосуються цієї проблеми.

Мислення і мовлення. Мова і мовлення. Припустимо, що мова – це певна множина висловлювань разом з їхніми сенсами, в якій є виділена підмножина простих висловлювань і для якої існує визначена процедура утворення складних висловлювань. Для того, щоб просто пояснити, чим є мовлення в цій мові, варто скористатися розрізненням висловлювань-екземплярів і висловлювань-типів². Мову слід розуміти як множину висловлювань-екземплярів або як висловлювань-типів. Висловлювання-екземпляри при цьому – це певні написи або звуки, а висловлювання-типи інтерпретуються або як множини відповідних висловлювань-екземплярів, або як певні неповні предмети.

Отже, мовлення в цій мові є процесом утворення висловлювань-екземплярів, які належать до цієї мови, у вигляді відповідних рядів звуків, або відповідних рядів написів. Отже, ми приймемо таке визначення “мовлення” *sensu largo* [мовлення_{SL}]:

(1) Якщо x говорить_{SL} мовою j , то x формулює висловлювання (у вигляді звуків або написів), які належать до мови j ³.

Настільки широке визначення “мовлення” може зазнавати критики. Наприклад, не кожне висловлювання якоїсь мови ми можемо назвати “мовленням”. Додаток, необхідний для того, щоб висловлення

було мовленням, називається по-різному: “розумним висловлюванням”, “інтенціональним висловлюванням” тощо.

Нижче я припускаю, що тим, що відрізняє мовлення *sensu stricto* [SS] від здефініюваного вище мовлення_{SL}, є наявність певної комунікаційної інтенції. Цю інтенцію ми спрямовуємо на існуючого або уявного адресата нашого мовлення, а полягає вона у волі передачі цьому адресату змісту своїх думок, при чому, у висловлюванні в типових ситуаціях (на яких я тут сконцентруюся) слова добираються таким чином, щоб адекватно виразити ці думки.

Отже, припустимо, здійснюючи певну ідеалізацію, що існує певне підпорядкування між елементами множини думок $\{m_1, m_2, \dots\}$ і елементами множини висловлювань $\{w_1, \dots, w_n\}$, а саме таке, що висловлювання w_i виражає думку m_i . Хтось виражає в мовленні думку m_i адекватно тоді, коли для того, щоб її виразити він висловлює підпорядкований їй вираз w_i .

Тепер ми скажемо, що:

(2) x мовить_{SS} до u -а мовою j , коли x утворює вирази w_1, \dots, w_k , які належать до мови j ⁴ для того, щоб передати u -у думки m_1, \dots, m_k .

Щоб уникнути певних небажаних наслідків, слід зауважити, що у формулі (2) той, хто говорить, дійсно має відповідні думки. Тоді ми б отримали таку формулу:

(3) Припустимо, що x має думки m_1, \dots, m_k . Тоді: x мовить_{SS} до u -а мовою j , коли x формулює висловлювання w_1, \dots, w_k , які належать до мови j для того, щоб передати u -у думки m_1, \dots, m_k , яким підпорядковані дані висловлювання.

Інтенція в такому розумінні, виражена у формулі (3) за допомогою сполучних слів “для того, щоб”, є певним вольовим переживанням; у ньому йдеться про волю передачі наявних у свідомості думок. Процес мовлення слід, використовуючи термінологію Твардовського, визнати психофізичним процесом, а мислення – психічною складовою мовлення.⁵

⁴ Або: вирази, які є екземплярами виразів-типів, які належать до мови j .

⁵ Можливо, слід додати, що при такому розумінні “мовлення”, в якому цей термін відноситься до висловлення виразів даної мови з певною інтенцією, з обсягу “мовлення” випадає, з одного боку, неінтенціональне висловлення звуків немовлятами, а, з іншого боку, – інтенціональне і неінтенціональне послугоування позавербальними знаками. Відповідні модифікації в запропонованій редуційній дефініції “мовлення” дозволили б включити обидва явища до обсягу цього терміна, але це призвело б до зайвих ускладнень. Тому для зручності подальших розмірковувань мовою_{SS} ми вважатимемо тільки інтенціональне послугоування вербальною мовою.

² В англійській термінології: “tokens”-“types”.

³ Або: вирази, які є екземплярами виразів-типів, які належать до мови j .

Мислення і ментальна мова. Розгляньмо детальніше поняття мислення. Мислення є психічним процесом, тобто процесом, етапами якого є почергові ментальні стани (психічні переживання) певної особи. Йдучи за Твардовським, ми виділяємо серед цих станів (переживань) уявлення, переконання і стани подібні до переконань (супозиції), почуття та акти волі.

Особливу роль в ментальних процесах відіграють переконання, тому деколи “мисленням” називається процес, етапами якого є певні переконання або їх різновиди (супозиції). Особливим видом мислення в такому розумінні є розумування, в якому почергові етапи знаходяться у такому взаємному відношенні, що (просто кажучи) з одного переконання випливає інше.

Мислення, як певний процес, – це відповідник процесу мовлення. Виникає питання: що є ментальним відповідником мови, яка розуміється як певна множина висловлювань? Назвемо цей ментальний відповідник мови “ментальною мовою”. Здається, що, якщо з вербального боку ми маємо абстрактну множину висловлювань, то з ментального боку ми маємо абстрактну множину психічних переживань та їх усвідомлення.

Вище було сказано, що складником мовлення *sensu stricto* є мислення. Адже слід мати якісь переживання для того, щоб хотіти їх висловити, причому також це хотіння є певним видом мислення. Однак, яким є зв'язок між ментальною мовою (яка розуміється як множина переживань) і висловлюваннями?

Отже, вважається, що висловлювання, з одного боку, мають семантичні зв'язки з елементами позамовної дійсності, до якої вони, завдяки цим зв'язкам, відносяться “безпосередньо”, тобто незалежно від ймовірного “посередництва” мисленнєвих актів. З іншого боку, вважається, що висловлювання за участі своїх комунікаційних функцій відносяться до переживань того, хто говорить або пише. Наприклад, речення “Станіслав посміхається” виражає переконання (особи, яка висловлює це речення), що Станіслав посміхається, і відноситься до певного, зовнішнього щодо цієї особи стану речей, який полягає у тому, що Станіслав посміхається. Назва “Станіслав” відноситься до Станіслава і виражає думку (особи, яка вимовляє цю назву) про Станіслава, а саме виображення Станіслава.⁶

⁶ Твардовський так писав про комунікаційну функцію назв: “Кожна назва виконує потрібне завдання. Коли я кажу “сонце”, то, по-перше, даю зрозуміти, що я про щось думаю, що уявляю собі сонце. Отже, іменник інформує того, хто читає або чує це слово, що у свідомості того, хто це слово пише або вимовляє відбувається або відбувся акт уявлювання. Звідси вимовлення слова “сонце”

Коли ми говоримо, що певні висловлювання виражають думки даного типу, то тут йдеться про комунікаційну (а не семантичну) функцію цих висловлювань.⁷ Комунікаційною функцією декларативних речень є вираження переконань, комунікаційною функцією імперативів – вираження волі до здійснення певних дій, які вплинуть на стан речей, комунікаційною функцією знаків окликів – вираження емоцій ітд.

Цю ситуацію можна відобразити такою схемою:

Отже, принаймні деколи мислення супроводжується так званим “тихим мовленням”, тобто виображенням висловлених слів. Можливо слід було б сказати, що в цьому випадку “адресатами” такого нашого “тихого мовлення” є ми самі. Чи, однак, у випадку “тихого мовлення” можна говорити про якийсь комунікаційний намір? А може усвідомлення своїх думок є таким самоінформуванням про зміст своїх думок? Чи можна мислити і не усвідомлювати собі, що ми мислимо?

Позавербальне мислення. Видається в кожному разі безперечним те, що:

(а) деколи ми мислимо словами, висловлюючи їх “подумки”, тобто виображуючи собі їх;

(б) деякі наші ментальні стани (виображення собі чогось, пригадування собі чогось, або страх перед чимось) не вимагають для свого існування вербалізації;

спричинює певний акт свідомості слухача і водночас надає йому зміст, яким цей акт повинен бути наповнений. Адже, коли хтось почує вимовлене слово “сонце”, то він не уявить собі будь-що, а уявить собі те, що воно означає, тобто уявить собі *сонце*. У цьому полягає друге завдання назви: вона наповнює свідомість слухача певним змістом, який є тим самим, що й *значення* слова. Адже зміст уявлення називається “значенням” з огляду на слово, яке є знаком акту свідомості. Однак, коли я вимовляю слово “сонце”, то тим самим звертаю увагу слухача на це вогняне тіло, яке є центром нашої планетної системи. Слово “сонце” не тільки означає щось, а саме зміст уявлення сонця, а й водночас *позначає* предмет. Отже, кожна назва виражає акт свідомості (*exponit actum*), вказує на значення цього акту, тобто його зміст (*significat*), і позначає предмет (*nominat*) [Твардовський 2018d: 493].

⁷ Тут я використовую розрізнення К. Айдукевича.

(с) висловлювання (загальніше – знаки) є необхідним для передання іншим змісту наших думок, а також уявлень.

Натомість, відкритим залишається питання, чи можна мати невербалізовані переконання та міркувати без слів.

Щоб сформулювати цю проблему чіткіше, застановимося над такою ситуацією.

Нехай Аліція, Ян і Станіслав є дітьми Анни, при чому Аліція вища від Яна, а Ян вищий від Станіслава. Припустимо, що Анна дивиться на трьох своїх дітей і почергово наявні такі факти:

(4) Анна бачить Аліцію.

(5) Анна каже “Аліція”.

(6) Анна виображує собі слово “Аліція”.

(7) Анна бачить, що Аліція вища від Яна.

(8) Анна бачить, що Ян вищий від Станіслава.

(9) Анна на основі того, що (6) і (7) висновує, що Аліція вища від Станіслава. (Анна на основі того, що (6) і (7) усвідомлює собі, що Аліція вища від Станіслава?)

(10) Анна каже: “Аліція вища за Яна”

(11) Анна каже: “Ян вищий за Станіслава”

(12) Анна каже: “Аліція вища за Станіслава”

(13) Анна каже: “Аліція вища за Яна, а Ян вищий за Станіслава, отже Аліція вища за Станіслава”

(14) Анна виображує собі речення “Аліція вища за Яна”

(15) Анна виображує собі речення “Ян вищий за Станіслава”

(16) Анна виображує собі речення “Аліція вища за Станіслава”

(17) Анна виображує собі речення “Аліція вища за Яна, Ян вищий за Станіслава, отже, Аліція вища за Станіслава”

Стани речей стверджені в (4), (5) і (6) є, як видається, незалежними. Можна дивитися на Аліцію незалежно від того, вимовляється, чи виображується її ім'я. Але чи можна ідентифікувати Аліцію як Аліцію, ані не вимовляючи, ані не виображуючи собі її імені?

Стани речей (7)-(9) існують незалежно від процесів (10)-(13). Чи (8) може відбутися без (14)-(17)?

Незалежно від того, якою є відповідь на це питання, ми можемо чітко сказати, що одна річ є певною – коли б ми замінили речення про Аліцію, Яна і Станіслава формулами “100 000 > 10 000”, “10 000 > 1000”, “100 000 > 1000”, то про жодне “наочне” міркування не могло би бути мови.

Твардовський про мовлення і мислення. Тепер я, враховуючи наведені розрізнення та гіпотези, проаналізую точку зору Твардовського, викладену в його працях.

Вербальність абстрактного мислення. Прийнято приписувати Твардовському твердження про тісний зв'язок мови і мислення, чи, коротко кажучи, твердження, що ми мислимо словами. Здається, що Твардовський не виключав, що деякі думки (неабстрактні, конкретні, ті, що належать до даних у сприйнятті предметів) з'являються у нас чи принаймні можуть з'являтися безслівно, хоча й можна припустити, що усвідомлення наявності цих думок мусить супроводжуватися їхньою вербалізацією (висловлення їх “до себе” чи “до інших”). У будь-якому разі у своїх поглядах про зв'язок думки і мовлення Твардовський підкреслював, що цей зв'язок є особливо тісним у випадку абстрактного мислення, або, що він “тим сильніший”, що абстрактнішими є думки. Ось показовий у цьому аспекті фрагмент: “Існує тісний зв'язок між мисленням і мовою, зв'язок **то тісніший, що абстрактнішу думку виражає мова** [потовщення – Анна Брожек]. Тоді справа не виглядає так, що нібито ми могли б спочатку мислити, і тільки пізніше вдягти наші думки в словесні шати [...] Наша думка, **особливо абстрактна** [потовщення – Анна Брожек], з'являється відразу у формі слова, в щонайтіснішому зв'язку з виразами мови. Якщо ж під час вираження наших думок уголос або під час їх записування ми зіштовхуємося з труднощами і сумнівами, якщо підбираємо слова, переставляємо початковий порядок, в якому нам насувалися наші думки, то ми чинимо так саме тому, що під час такого «узовнішнення» наших думок за допомогою голосу чи письма, ми відкриваємо в них певні неясності, яких ми не помітили, коли ці думки вперше розгорталися у нашій свідомості” [Твардовський 2018a: 121–122].

Хоча Твардовський вважав мовлення необхідним засобом вираження принаймні деяких суджень, він не приймав твердження, що мова є їхнім досконалим вираженням: “Я далекий від твердження, що речення є точними й абсолютно надійними вираженнями наших суджень. І, дійсно, одне й те саме речення може бути вираженням різних суджень, а те, що саме слід під ним розуміти, ми дізнаємося в цьому разі або з контексту, в якому речення було висловлене, або з наголосу, який ми кладемо на певні окремі слова, з яких складається це речення. І навпаки, одне й те саме судження може бути вираженням різними реченнями. Тому я також не можу погодитися з думкою Прантля, згідно з якою, ретельно дослідивши мову, ми одночасно пізнаємо й психічні акти, з метою вираження яких послуговуємося мовою”. [Твардовський 2018d: 495]

Ця цитата вимагає коментаря. Адже, з одного боку, справді деколи ті самі “вислови” (послідовність слів) можуть виражати різні судження. З іншого боку, Твардовський, як видається, неслухно вважає, що про те, яке судження виражається в цьому вислові, ми дізнаємося, між іншим, завдяки інтонації.

Справді, вислів “Ясь показав языка Алюсі” (з наголосом на “Ясь”) має інший комунікаційний сенс, ніж вислів “Ясь показав языка Алюсі” (з наголосом на „Алюсі”). Це могли б бути, наприклад, відповіді на два різні питання (“Хто показав языка Алюсі?” / “Кому Ясь показав языка?”). Твардовський сказав би, що це – два такі самі вислови, які виражають різні судження, та все ж при певній інтерпретації, враховуючи наголос, як чинник, який впливає на сенс виразів, це є просто два різні вислови. Це, зрештою, є тільки одним із прикладів ширшої та активно обговорюваної проблеми, а саме: котрі елементи цілої комунікаційної ситуації є семантичними, а котрі прагматичними чинниками висловів.

За цією “обережністю” Твардовського в справі можливості вираження суджень за допомогою речень йшла його обережність у застосуванні властивостей мови в способах конструювання теорії суджень. Він писав: “У моєму дослідженні граматичні речення слугуватимуть немовби рiштуванням, за допомогою якого я намагатимуся звести будiвлю теорiї суджень. Як тiльки будiвля буде зведена, ми скинемо рiштування i, можливо, тодi контури будiвлi виглядатимуть iнакше вiд контурiв рiштування. Iншими словами, класифiкацiя суджень, яка ґрунтується на iх логiчних властивостях, буде iншою, нiж тимчасова класифiкацiя, здiйснена на основi зовнiшнього вираження суджень за допомогою граматичних речень” [Твардовський 2018d: 495].

Коротко кажучи, граматичні складові речень не відповідають суттєвим складовим суджень, а граматична структура – логічній структурі.

Вербальне (символічне) мислення. Свій погляд на “вербальність” абстрактного мислення Твардовський підтримував за допомогою своєї теорії понять. Він вважав очевидним те, що:

“Слова мови є засобом, який уможливорює мислення за допомогою абстрактних ознак. Ми змушені послуговуватися мовою, щоб створювати з понять ознак довільні продуктивні образи чи інші поняття. Це загальноприйнята істина, яка зазвичай виражається реченням, що без мови людське мислення не могло би зробити ані кроку вперед, що вищість людського розуму над тваринним полягає значною мірою, власне, у здатності послуговуватися мовою” [Твардовський 2018c: 387].

Твардовський вважає, що існує символічне і напівсимволічне, тобто “скорочене” мислення, яке полягає просто у виображуванні слів, можливо – у випадку напівсимволічного мислення – у поєднанні з певними додатковими психічними діями: “Хто собі виображує вислів ”форма місяця уповні”, який є назвою певної ознаки, помітить, що в його свідомості одразу виникне частковий образ місяця, в якому форма поверне до себе більшу увагу, ніж інші

ознаки. Якщо він потім намагатиметься затримати у свідомості, разом із частковим образом місяця уповні, також і образ наведеної назви, повторюючи собі подумки слова “форма місяця уповні”, то зауважить, що, окрім згаданих образів (висловів і місяця), у його свідомості виникне також усвідомлення окремішності форми. У такий спосіб образ назви ознаки майже автоматично викликає поняття, яке позначає назва. [...].

Коли виображуємо слово мови, яке називає деяку ознаку, це виображення потягне за собою, якщо ми цьому не перешкодим, образ предмета, що володіє цією ознакою, а також образ судження, за допомогою якого усвідомлюємо своєрідність цієї ознаки. Однак такому повному розгортанню послідовності майже завжди стає на перешкоді та обставина, що наша увага не може одночасно бути зверненою у різних напрямках, а поняття ознаки ми зазвичай створюємо не заради уявлення окремої ознаки, а з метою порівняння однієї ознаки з іншою або поєднання їх у продуктивних образах і так далі. [...].

У такий спосіб виникають дві форми немовби скорочених понять відірваних ознак. Перша форма, більш наближена до справжнього поняття, складається з образу назви ознаки і загального образу предмета, який володіє зазначеною ознакою. [...] Друга форма полягає у виображенні самої лише назви ознаки; послуговуючись цією формою, обмежуємося першим образом послідовності, пропускаючи два останні образи. Оскільки мислення, яке використовує образи самих лише слів, з часів Ляйбніца називається символічним, то першу форму скорочених понять відірваних ознак можна було б назвати напівсимволічною.

Ні напівсимволічне, ні символічне уявлення ознак не є реальним поняттям ознаки. Адже поняття конче вимагає усвідомлення своєрідності ознак. Так само не можна вважати символічне або напівсимволічне уявлення ознаки образом ознаки. Мабуть, ніхто у цьому не сумнівається, коли йдеться про символічну форму, бо символічне уявлення ознаки не є нічим іншим, як образом назви цієї ознаки. Проте можна було б припустити, що уявляючи ознаку напівсимволічно, виображуємо її. Із такого припущення випливає, бачимо ми могли б виображувати собі відірвані ознаки; звідси також походять теорії, які вбачають суть поняття певної ознаки у зверненні уваги на одну ознаку виображеного предмета з нехтуванням інших ознак. [Твардовський 2018c: 389–392].

Мовлення як інструмент мислення. Твардовський, який, зрештою, протягом усього свого життя сильно любив музику, а в молодості навіть задумувався над кар’єрою піаніста чи диригента, також звертав увагу на аналогію, чи швидше дисаналогію між відношенням мислення і мовлення, з

одного боку, і відношенням між музикою і нотами, з іншого боку: “Не слід розуміти відношення мислення до мови на зразок відношення, наприклад, між виображеною (такою, яка уявно грає нам у вусі) мелодією та її вираженням за допомогою нот. Багато людей чудово виображують собі мелодію, але мало хто вміє записувати її нотами. Це справа важка, а нотні знаки мають із вираженими у них звуками чисто конвенціональний зв’язок. Людська ж мова не є системою конвенціональних знаків, а передусім вона є не тільки зовнішнім виразом мислення, а й його інструментом, за допомогою якого ми можемо мислити абстрактно; мислячи, ми мислимо словами, а отже, мовою” [Твардовський 2018а: 121].

Тут можна було б доповнити. Зв’язок між виображуваною (тою, яка, власне, сприймається на слух, чи пригадується) мелодією, а нотами, які її відображають, є ближчим, ніж той, який існує між виображуваним (тим, який сприймається на слух, чи пригадується) промовлянням слова і його записом за допомогою літер. Розмовна мова може існувати без свого письмового відповідника так само, як мелодія може існувати без нот. Як бачимо, Твардовський стверджує, що з мисленням і мовленням справа виглядає інакше.

Теоретик музики, однак, помітить, що музична нотація відіграла величезну роль у визначенні напрямів розвитку музики. Адже вона зробила можливим не лише написання дуже складних музичних творів, призначених для великої кількості виконавців (яким без нот було б важко вивчити відповідні партії). Музична нотація також деякою мірою визначає такий, а не інший “музичний матеріал”: на традиційному нотному стані не вдається записати, наприклад, чвертьтони тощо. Отже, з одного боку, вона є “витвором” певної музичної культури, а з іншого боку – її “фіксатором”.

Так само справа виглядає з відношенням між мовленням і мисленням. Мовлення, з одного боку, є таким, а не іншим, тому, що воно є витвором людей, які мислять так, а не інакше, і є так, а не інакше, пристосованими до навколишнього світу. Однак, з іншого боку, цей інструмент впливає на спосіб мислення тих, хто ним послуговується і “зафіксує” такий, а не інший, образ світу, який формується на його ґрунті. Цю думку Твардовський висловлює так:

“Як інструмент, людське мовлення не тільки опосередковано впливає на наше мислення, за допомогою якого чужа думка входить у нашу свідомість, але й самою своєю формою, своєю структурою, вона здатна нашим думкам надати певну спрямованість і зробити їх, таким чином, від себе залежними” [Twardowski 2013: 70-71].

Можна сказати, що такий, а не інший спосіб мовлення разом з нашим біологічним інструментарієм співтворить наші аналітичні категорії, які полегшують, або й взагалі роблять можливим упорядкування пізнання. Такими категоріями є суб’єкт і предикат. У нашому природному підході до світу предметами, до яких ми належимо, є речі й особи, щодо яких ми стверджуємо різні властивості. Ці речі та особи ми називаємо “природними” суб’єктами речень. Коли ми суб’єктами речень робимо абстракти⁸, то ми починаємо про них думати так, немовби вони були незалежними предметами, подібно до конкретів⁹ (речей і осіб). Саме такий приклад гіпостазування абстрактів подає Твардовський для демонстрації згубного впливу мовлення на мислення (пізніше поглиблений аналіз цієї проблеми здійснив Тадеуш Котарбінський). Твардовський звертає увагу на те, що, коли ми створюємо такі іменники, як “випадок” чи “щастя”, то ми починаємо думати, нібито десигна-ти¹⁰ цих термінів є такими ж предметами, як і десигнації конкретних назв: “І тоді ми думаємо, що «випадок» є чимось так само реальним як людина, що «доля» і «щастя» є якимись істотами, які управляють перипетіями людського життя” [Twardowski 2013: 71].

* * *

Позицію Твардовського щодо відношення мовлення і мислення можна у стислій формі подати так: по-перше, чим абстрактнішим є мислення, тим сильніше воно потребує мовлення; по-друге, мовлення є інструментом мислення: “як кожна істота мусить рухатися згідно будови своїх органів, за допомогою яких вона рухається, так само мислити можна тільки так, як нам дозволяють засоби мислення” [Twardowski 2013: 71]; по-третє, мовлення як інструмент мислення може бути джерелом помилок у мисленні.

Як я згадувала у вступі, Твардовський захищав тезу, що з огляду на тісний зв’язок між мисленням і мовленням неясне мовлення є свідченням неясного мислення. Додаймо на завершення, що у зв’язку з цим вправління у ясному мовленні (і писанні) є, в певному сенсі, засобом “примушування” себе до ясності мислення.

⁸ Абстракт – у семіотичній термінології об’єкт, який не є часопросторовим індивідом (не є річчю або людиною) [примітка перекладача].

⁹ Конкрет – у семіотичній термінології об’єкт, який є часопросторовим індивідом (є річчю або людиною) [примітка перекладача].

¹⁰ Десигнат – у семіотичній термінології часопросторовий об’єкт, який позначає (десигнує) певна назва [примітка перекладача].

ЛІТЕРАТУРА

Твардовський, К. (2018а). Про ясний і неясний філософський стиль. In К. Твардовський, *Вибрані твори*, Харків: Фоліо, 120–122.

Твардовський, К. (2018b). Символоманія і прагматофобія. In К. Твардовський, *Вибрані твори*, Харків: Фоліо, 123–134.

Твардовський, К. (2018c). Образи і поняття. In К. Твардовський, *Вибрані твори*, Харків: Фоліо, 331–435

Твардовський, К. (2018d). Теорія суджень. In К. Твардовський, *Вибрані твори*, 473–496.

Twardowski, K. (2013). *Niezależność myśli*. In K. Twardowski, *Myśl, mowa i czyn. Część I*, Kraków: Copernicus Center Press, 63–74.

REFERENCES

Twardowski, K. (2013). *Niezależność myśli*. In K. Twardowski, *Myśl, mowa i czyn. Część I*, 63–74. Kraków: Copernicus Center Press.

Twardowski, K. (2018a). On Clear and Unclear Philosophical Style. [In Ukrainian]. In K. Twardowski, *Selected Works*, 120–122. Kharkiv: Folio. .

Twardowski, K. (2018b). Symbolomania and Pragmatophobia. [In Ukrainian]. In К. Твардовський. *Selected Works*, 123–134. Kharkiv: Folio.

Twardowski, K. (2018c). Images and Concepts. [In Ukrainian]. In K. Twardowski, *Selected Works*, 331–435. Kharkiv: Folio.

Twardowski, K. (2018d). Theory of Judgments. [In Ukrainian]. In K. Twardowski, *Selected Works*, 473–496. Kharkiv: Folio.